

بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی
دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال
تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸

دکتر ایراندخت فیاض^۱

فریبا ایمانی قوشچی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۰/۱/۲۰

تاریخ وصول: ۸۹/۷/۲۸

چکیده

مقاله حاضر با هدف بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره آموزش متوسطه انجام شده است. برای این منظور با بهره‌گیری از روش کیفی از نوع تحلیل محتوا، تصاویر و پرسش‌های کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه‌ی سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸ مورد بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان داد که با توجه به نقش مهمی که نهاد آموزش و پرورش در فرآیند هویت‌یابی دانش‌آموزان، و به تبع آن کتاب‌های درسی که در نظام آموزشی ایران محور ورکن اساسی کار در مدارس هستند، آن چنان که شایسته است به هویت ملی متربیان نپرداخته و در متن، تصاویر و پرسش‌های کتاب‌های

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

۲- کارشناس ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی

مورد بررسی به نمادهای هویت ملی توجه قابل قبولی مبذول نشده است. این درحالی است که حضور طولانی دانش‌آموزان در مدارس و تکلیفی که در مطالعه کتاب‌های درسی وجود دارد، فرصت بسیار مناسبی است برای مدیران و برنامه‌ریزان آموزشی که از آن به نحو احسن برای هویت بخشیدن به دانش‌آموزان استفاده نمایند. در جامعه‌ای که کتاب‌های غیردرسی معمولاً در سید خانواده‌ها جایی ندارند، جذاب بودن محتوای کتاب‌ها، در ارائه مقوله‌هایی چون هویت ملی نیز می‌تواند در اثربخشی بیشتر این فرایند و گرایش نوجوانان به مطالعه این کتاب‌ها مؤثر باشد.

واژگان کلیدی: نماد، هویت ملی، نمادهای ملی، کتاب‌های درسی، دوره متوسطه.

مقدمه

کودک نورسیده‌ی هستی نیست بلکه هست شونده‌ای است که باید در محیط پرورشی خاصی که مراقبتش فراهم می‌آورند به هستی فراخوانده شود (گیدنز، ۱۳۸۲، ص ۵۶). حال آن که فراخواندن به تنهایی کافی نیست، چه بسیار جوامعی که سرمایه محدود خود را صرف آموزش نسل جوان خود می‌کنند، غافل از آن که نخبه‌های تربیت شده آنان پس از به ثمر نشستن سر از کشورهای مترقی در می‌آورند. فرآیندی که از آن به «فرار مغزها» تعبیر می‌شود بنابراین یکی از راهبردهای مهم توسعه و پیشرفت حفظ سرمایه‌های عظیم انسانی است. به نظر می‌رسد یکی از عوامل مهمی که می‌تواند باعث حفظ سرمایه‌های فکری یک ملت شود، ایجاد و تقویت احساس وابستگی عاطفی و تعلق خاطر افراد آن جامعه نسبت به سرزمین خود است و این مهم زمانی حاصل می‌شود که کشور بتواند احساس هویت ملی را در میان فرد، فرد احاد ملت خود ایجاد کند تا هم نخبگان یک جامعه تمام توانایی‌ها و تخصص خود را در خدمت ملت خود قرار دهند و هم اینکه تمام احاد جامعه به سهم خود نسبت به پیشرفت آنچه که به آن تعلق دارند کوشش نمایند. دوران حساس نوجوانی است که با ویژگی‌هایی چون استقلال‌خواهی، برقراری ارتباط گسترده با دیگران، مسئولیت‌پذیری، هویت‌یابی و مانند آن همراه است. بنابراین

به تعبیری دیگر هویت، پاسخی به چیستی و کیستی هر فرد است، در واقع مجموعه خصوصیات است که هر شخصی را از شخص دیگری متمایز می‌کند. هویت به مجموعه مشخصاتی گفته می‌شود که در ساده‌ترین تعاریف، ممیزات جسمانی و روحی افراد را به نمایش می‌گذارد. با این تعبیر، خصوصیات مادی (فیزیکی) انسان‌ها همانند رنگ پوست، چشم، قد، وزن، علائم و آثار فردی و بسیاری از مظاهر پنهان آنان را شامل می‌شود و آنگاه به نحوه‌ی اندیشه، نوع نگاه، طرز رفتار، شیوه‌های گفتاری، پیشه، عملکرد اجتماعی و مفاهیم دیگری نیز که در برخوردهای اجتماعی به چشم می‌آید توجه می‌کند (شعبانی، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

انواع هویت

پرچکانی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «هویت ملی، جهانی شدن و حوزه‌ی ایران بزرگ» ذکر می‌کند هویت را می‌توان در سطوح فردی، جمعی، فرهنگی و ملی و فراملی مورد مطالعه قرار داد.

هویت فردی

هویت فردی براساس تعلق خانوادگی ارزیابی می‌شود (پرچکانی، ۱۳۸۵)، و یکی از مهم‌ترین مباحث جامعه شهری به حساب می‌آید. انسان‌ها در طول تاریخ دارای این نوع هویت بوده و به دنبال کسب و حفظ آن متناسب با شرایط زمان خود گام برداشته و با تکیه بر منابع معرفتی (دین، ایدئولوژی سیاسی، حافظه جمعی، فرهنگ و...) به نوعی درصدد حفظ این هویت هستند (حیدری، ۱۳۸۳، ص ۳۴۵).

آنتونی گیدنز معتقد است هویت فردی همان «خود» است که فرد آن را به عنوان بازتابی از زندگی نامه‌ی خود می‌پذیرد. بر این اساس هویت به معنای تداوم فرد در زمان و مکان است و هویت فردی نیز بازتاب تغییری است که شخص از آن به عمل آورده است. هویت هر فرد در

عین حال هم زاینده‌ی نهادهای امروزی هستند و هم به آنها شکل می‌دهند (قاسمی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۸ و ۱۴۹).

در هویت فردی، فرد خود را براساس معیارهای شخصی و محیط کوچکی که از نظر برخی شامل خانواده هم می‌شود، معرفی می‌کند (احمدی، ۱۳۸۳، ص ۱۶۶). می‌توان هویت فردی یا شخصی را بنیادی‌ترین و نخستین آگاهی هویتی انسان دانست که شناخت خویش براساس جنسیت و رابطه با خانواده را شامل می‌شود کودک اولین مرحله‌ی کسب هویت خود را از طریق ارتباط با والدین و نزدیکان خود از خانواده کسب می‌کند و این را می‌توان نخستین و رایج‌ترین سطح هویتی در جامعه بشری دانست (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۵، ص ۷۶).

هویت جمعی

هویت جمعی یا اجتماعی نشأت گرفته از جایگاه و تعلق فرد به جامعه است و برخی هویت‌های خردتر مثل هویت جنسی، نژادی و قومی، طبقاتی، منطقه‌ای، ملی و فراملی گاهی زیر عنوان هویت اجتماعی قرار می‌گیرند (پرچکانی، ۱۳۸۵). هویت اجتماعی براساس جایگاه مشخص فرد در جامعه تعریف می‌شود و چون جامعه متشکل از نهادها و گروه‌های گوناگون صنفی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است، هویت اجتماعی افراد نیز براساس تعلق آنها به این نهادها و جایگاهش در آنها می‌تواند چندگانه باشد (حیدری، ۱۳۸۳، ص ۳۴۵). در جامعه فرد از طریق اشتراکات اجتماعی و عضویت در گروه‌ها و مقوله‌های اجتماعی، خصوصیات، مشخصات و تفکراتی کسب می‌کند که هویت اجتماعی او را می‌سازد. این گروه‌ها و مقوله‌ها شامل نژاد، مذهب، قومیت، ملیت، جنسیت، احزاب و... می‌شود.

هویت اجتماعی، الگویی از سازماندهی نمادها و معناهای مشترک در میان اعضای یک جامعه می‌باشد و رمز مشترک میان آنان است. هویت جمعی باعث ایجاد «ما» در بین اعضای گروه می‌شود و انسجام و یکپارچگی را در درون گروه ایجاد می‌کند. افراد در طی فرایند مستمر و مادام‌العمر اجتماعی شدن، هویت‌های جمعی گروه‌هایی را که به عضویت آنها

درآمده‌اند و یا از بدو تولد عضوی از آنها بوده‌اند اخذ و درونی کرده‌اند و آنها را بخشی از خود می‌سازند (احمدلو، ۱۳۸۱، ص ۴۰).

هویت اجتماعی نوعی خودشناسی فرد در رابطه با دیگران است که نشان می‌دهد آن شخص از نظر روان‌شناختی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد (قاسمی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۲). می‌توان هویت اجتماعی را عبارت دانست از: تصور، درک و ارزیابی فرد نسبت به خود از منظر دیگران جامعه، که در نتیجه آن، فرد نسبت به جایگاه، ارزش و منزلت خود از نگاه دیگران آگاه می‌گردد (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۵، ص ۷۶).

جرج هربرت مید^۱ مهم‌ترین نظریه‌پرداز هویت اجتماعی معتقد است هر فرد هویت یا خویشتن خود را از طریق سازماندهی نگرش‌های فردی دیگران در قالب نگرش‌های سازمان یافته اجتماعی یا گروهی شکل می‌دهد (مید، به نقل از قاسمی، ۱۳۸۳). هویت ملی جامع‌ترین سطح هویت است و در واقع تعلق یک فرد را به یک جامعه ملی یا دولت-ملت مشخص می‌کند، و بر خلاف هویت اجتماعی نمی‌تواند متعدد باشد چون هر شخص تنها به یک جامعه یا یک کشور تعلق دارد. این نوع هویت مشخصات و ویژگی‌هایی را در بر می‌گیرد که یک جامعه را از جامعه‌ی دیگر متمایز می‌سازد و در جامعه نوعی انسجام کلی ایجاد می‌کند.

هویت فرهنگی

قاسمی در بحث مراتب هویت، هویت فرهنگی را نیز قرار داده است و آن را به نقل از اشرفی مجموعه یا نظامی از باورها، ارزش‌ها، رسوم و رفتارها می‌داند، که اعضای جامعه آنها را به کار می‌بندند تا خود را با جهان و نیز با یکدیگر سازگار سازند (قاسمی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۳).

1. Jorj Herbert mid

هویت ملی^۱

عالی ترین سطح هویت را هویت ملی توصیف کرده اند که در حقیقت وابستگی و تعلق یک فرد به یک «جامعه ملی» را نشان می دهد. این تعلق را می توان در احساس وفاداری به میهن، عشق به هموطنان و حراست از هویت ملی دانست که مانع سلطه دیگران بر سرزمین خود می شود و به پیشرفت علمی، ادبی، صنعتی و تقویت مبانی فرهنگی می انجامد. هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) و در میان مرزهای تعریف شده سیاسی است. هویت ملی عبارت است از: «مجموعه ویژگی ها، وابستگی ها و پیوندهای جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، حماسی و قومی که زندگی انسانی را در بر می گیرند، و عضو جامعه به آن می بالد و افتخار می کند» (روح الامینی، به نقل از میرمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۲۱).

اهمیت شکل گیری هویت ملی در دانش آموزان

جامعه ای که مردم آن، نگرش واقع بینانه و بر مبنای حقیقت نسبت به خود داشته باشند و بر موقعیت خویش آگاهی کامل داشته و نسبت به این موقعیت احساس مثبتی در آنها وجود داشته باشد از آسیب ها در امان مانده و برای پیشرفت و توسعه تلاش پیگیری نموده و با ایجاد صمیمیت و همدلی جهان وطنی را توسعه داده و امنیت و آرامش را در سطح جهانی تجربه خواهند کرد. در نظام تعلیم و تربیت هویت یابی دانش آموزان از هر دو جنبه فردی و اجتماعی دارای اهمیت بوده و بسیاری از سعادت ها و شقاوت های فردی و اجتماعی را رقم می زند.

نقش نظام آموزش در حل پدیده های بحران هویت نسل آینده ای ایران به عنوان یکی از معضلات فرهنگی جامعه بسیار اساسی است. شناسایی، درک و تعریف دانش آموزان از ملت ایران و هویت ملی و احساس تعلق، وابستگی و وفاداری به آن می تواند ثمرات ارزنده ای در زندگی فردی و جامعه ای ایرانی داشته باشد از جمله فواید حاصل از آگاهی دانش آموزان از هویت ملی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- رشد و تکامل انسان‌ها و افزایش اعتماد به نفس

چابولسی^۱ (۱۳۷۶) معتقد است که خودباوری که در نتیجه خودآگاهی حاصل می‌آید از ثمرات هویت‌یابی افراد است، حفظ رسوم و سنت‌ها و حمایت از فرهنگ ملی باید در فرآیند آموزشی وارد شود. تعلق به جامعه برای اعتماد به نفس افراد و نیز رشد و تکامل آنها ضروری است.

- ایجاد صمیمیت در نظام آموزشی

این احساس که همه افراد جامعه، متعلق به یک فرهنگ و هویت مشترک هستند، نوعی صمیمیت و همدلی را در میان سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان، مجریان نظام آموزشی و همچنین دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. تقویت نقاط مشترک ملی و هویت ملی علاوه بر ایجاد اتحاد ملی، سبب صمیمیت میان معلمان و دانش‌آموزان می‌شود (ملاصدقی، ۱۳۷۸، ص ۷).

- توسعه هوشیاری گروهی

از نتایج شکل‌گیری هویت ملی در دانش‌آموزان می‌توان به ایجاد خصیصه‌ی در نظر آوردن دیگران و ایجاد گروه‌های انسانی، درک نقاط مشترک ملی و همبستگی ملی اشاره کرد.

- اعتلای فرهنگی و ظهور تمدن و پیشرفت

شکل‌گیری هویت ملی در دانش‌آموزان، موجب پرورش انسان‌هایی می‌شود که سربلندی و سعادت این مرز و بوم را بخواهند. این احساس همراه با تعهد و مسئولیت‌پذیری، پیشرفت و استقلال همه جانبه را برای کشور به ارمغان خواهد آورد.

- شکل‌گیری هویت ملی مانعی در برابر تهاجم فرهنگی

تحقیقات نشان داده‌اند که یکی از علل حذب به فرهنگ بیگانه، ضعف در توجه به فرهنگ اصیل ایرانی است (کفاش و فریدی، به نقل از طالبی، ۱۳۷۸). درک درست از خویش

فرهنگ

الف) آداب و رسوم؛ مثل اعیاد، جشن سده، شب یلدا، مهرگان، چهارشنبه سوری، سیزده به در، عروسی و عزا و... ب) لباس؛ مثل حجاب، چادر، لباس محلی و... ج) غذای ایرانی؛ مثل شله زرد، آبگوشت و... د) خصوصیات اخلاقی مثبت؛ مثل احترام به بزرگترها، خونگرمی، مهمان نوازی، عشق به والدین، احساساتی بودن، تعارف و... ه) خصوصیات سیاسی یا ملی مثبت؛ مثل میهن پرستی، استقلال طلبی، استقامت، عشق به گذشته و... خ) مذهبی بودن؛ مثل توجه به مسائلی چون نذر، وقف، شرکت در مراسم عاشورا و...

هنر ملی: شامل موسیقی، خوشنویسی، نقاشی، معماری، قالی بافی، سفال سازی، کارهای دستی (قلم زنی، خاتم کاری و...)، و تئاتر می‌باشد.

مشاهیر ایرانی: الف) ادبی؛ مثل مولوی، حافظ، فردوسی و... ب) علمی؛ مثل ابوعلی سینا و... ج) سیاسی؛ مثل امیر کبیر، قائم مقام فراهانی، مصدق، امام خمینی و... د) دینی؛ مثل امام خمینی و... ه) هنری؛ مثل فرشچیان، کمال الملک و... خ) نظامی؛ مثل چمران، همت، صیادشیرازی و...

دین: الف) آیین زرتشتی ب) اسلام ج) مذهب تشیع د) عرفان و تصوف.

مکان‌های تاریخی ملی: مکان‌های تاریخی ملی مثل تخت جمشید، نقش رستم، شهر سوخته، ارگ بم، میدان نقش جهان، چهل ستون، حمام فین کاشان و... سیاست: مثل حفظ تمامیت ارضی، دفاع از سرزمین، وجود قوانین.

جغرافیا و مکان‌های طبیعی ملی: الف) جغرافیا؛ مثل نقشه‌ی ایران، مرز ب) مکان‌های طبیعی ملی؛ مثل دریای خزر، خلیج فارس، دماوند و...

اساطیر ایرانی؛ مثل اسطوره‌های شاهنامه (رستم و سهراب)، سیمرغ، شیرو خورشید و...

ادبیات ملی؛ مثل شعر، شاهنامه، لغت نامه‌ی دهخدا، بوستان، گلستان سعدی، دیوان حافظ،

رباعیات خیام، مثنوی معنوی، آثار نیما یوشیج و...

قومیت؛ مثل تنوع قومی (ترک، کرد، لر،...)، آداب و رسوم قومی، گویش‌ها و لهجه‌ها (داوری اردکان، ۱۳۸۶، صص ۱۸ و ۱۹).

تقویم رسمی ایران، سرود ملی و پرچم ملی (صادق زاده، ۱۳۸۶).

نقش نظام آموزشی در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان

آموزش و پرورش هر جامعه، عامل اساسی حفظ یکپارچگی فرهنگ و هویت ملی به شمار می‌رود. آموزش و پرورش کشور ما به منظور فراهم آوردن زمینه رشد همه جانبه‌ی شخصیت کودکان و نوجوانان، چه در محتوای کتاب‌های درسی و چه در فعالیت‌های فرهنگی فوق برنامه دانش‌آموزان مانند مسابقات فرهنگی، هنری و برنامه‌های اردو و بازدید از مراکز علمی- فرهنگی باید تدارکاتی جدی دیده، این فعالیت‌ها باید در راستای سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه در سطح کلان و سیاست‌های آموزش و پرورش در سطح خرد برنامه‌ریزی شوند و این برنامه ریزی باید به گونه‌ای طراحی و اجرا شوند که بتواند نیازهای نوجوانان و جوانان را از بعد هویت‌یابی در نظر گرفته با نفوذ غیر مستقیم بر آنها به مشکل بحران هویت و عوارض ناشی از آن پایان دهد (بروجردی، ۱۳۷۹). در غیر این صورت، سرمایه‌های آموزش و پرورش در بخش تربیت میلیون‌ها جوان ایرانی که فردای این جامعه را در دست خواهند داشت به هدر خواهد رفت. معضلات فرهنگی- اجتماعی مانند پوچ‌گرایی، غرب زدگی، مدگرایی، پانکیسم، هیچی‌گری، مواد مخدر و مانند آن، که در حال حاضر در بین جمعیت جوان جامعه قابل مشاهده است، نشانه عدم برنامه‌ریزی همه جانبه دقیق و علمی سیستم آموزشی کشور برای شکل‌دهی هویت ملی، بوده و می‌باشد. آموزش و پرورش باید بتواند از طریق ساماندهی مجدد محتوای کتاب‌های درسی علی‌الخصوص در کشور ما، که دارای سیستمی متمرکز می‌باشد، به عنوان ابزاری جهت شکل‌گیری هویت فردی و ملی دانش‌آموزان استفاده نموده و تدابیر مناسبی را در این زمینه اتخاذ کند. انقلابی که در عرصه ارتباطات چه از نظر فناوری و چه از نظر محتوایی و هجوم اطلاعات اتفاق افتاده و هر روز در حال گسترش است،

مقوله جهانی شدن است که احتمال از هم پاشیدن مرزهای فرهنگی و ادغام فرهنگ‌های ضعیف در درون فرهنگ‌های مسلط را در پی دارد، تنوع و تکثر قومی و فرهنگی و مذهبی در داخل کشور و احتمال بروز شکاف‌های منزلتی میان آن، می‌تواند هویت ملی را در کشور ما با بحران و چالش جدی مواجه سازد و یکی از نهادهایی که می‌تواند چاره‌ساز و راه‌گشای این مسأله باشد، نهاد آموزش و پرورش است. بنابراین امروزه وظیفه و رسالت نظام آموزش و پرورش در امر شکل دهی هویت ملی کودکان و نوجوانان بسیار خطیرتر، حساس‌تر و سنگین‌تر از گذشته شده است (طالبی، ۱۳۷۸، ص ۴۸).

نقش برنامه ریزی آموزشی و درسی در هویت ملی دانش آموزان

یکی از عوامل شکل دهنده نظام آموزشی، برنامه‌ریزی درسی است و نقش کلیدی در تغییر و اصلاح آن دارد. این نقش به‌خصوص در کشورهایی با نظام آموزشی متمرکز پررنگ‌تر می‌شود. به عنوان مثال در کانادا نظام آموزشی بر نقش برنامه‌ی درسی ملی در ایجاد نگرش‌ها، ارزش‌های همسالان در مقوله‌های اقتصاد، فرهنگ و جامعه پیشرفته در کشور تأکید می‌کند و یک هسته‌ی ملی، بر برنامه درسی عمومی کانادا نظارت می‌کند. در نظام آموزشی نروژ نیز هویت ملی در ساختار برنامه‌ریزی درسی به صورت یک الگوی یکپارچه وارد شده است.

برنامه‌های درسی در دروسی مانند: ادبیات، تاریخ، جغرافیا و علوم اجتماعی باید با ویژگی‌های ملی مرتبط باشند برای تحقق این امر باید در این دروس به پرورش روحیه استقلال طلبی و استقلال خواهی، پذیرش و تابعیت قوانین موجود، ارائه آگاهی‌های سیاسی و شناساندن جغرافیای سیاسی جهان و ایران به دانش آموزان، فراهم سازی زمینه‌های عزم ملی و اراده همگانی برحسب توجه به اصل هویت ملی و فرهنگی پرداخته شود.

نکات مشترک ملی در برنامه‌ریزی درسی باید مورد توجه قرار گیرد. در جامعه نروژ در بیان اهمیت برنامه‌ریزی درسی در حفظ میراث فرهنگی مشترک دروس هنر و کارهای دستی بر حرکت به سمت افزایش تأکید تسلط هنر در تاریخ دنیای غربی اشاره دارد. نام هنرمندان که

فراگیران باید آنها را بشناسند نیز حائز اهمیت است و این هنرمندان در محدوده جغرافیای فرهنگی و جامعه‌ی غربی و هم در سطح کشور (نروژ) مطرح هستند. در ایجاد هویت ملی بر نقش مذهب مشترک نیز از طریق آشناسازی و ایجاد درک عمیق دانش‌آموزان از مسیحیت و سایر کلیساهای موجود تأکید می‌شود (طالبی، ۱۳۷۸).

نقش کتاب‌های درسی در هویت ملی دانش‌آموزان

کتاب‌های درسی آئینه‌ی تمام‌نمای سیاست‌های ایدئولوژیک، فرهنگی، دینی، سیاسی، اجتماعی در حوزه عمومی و حوزه دولت، ملت و حوزه‌های کلان دینی-زبانی، نژادی هستند (شیخاوندی، ۱۳۸۰).

کتاب‌های درسی منعکس‌کننده‌ی هدف‌های تربیتی مطلوبی هستند که سیاست‌گذاران نظام آموزش و پرورش در جستجوی دستیابی به آنها می‌باشند. این منابع آموزشی، در کشورهایی با سیستم آموزشی متمرکز اهمیتی چند برابر پیدا می‌کنند. در راستای شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی نقش تعیین‌کننده‌ای را در تکرار و تنفیذ هویت به خصوص هویت ملی ایفا می‌کنند. کودک در جریان تربیت در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی نخستین مفاهیم و انگاره‌های مربوط به هویت قومی-ملی را می‌آموزد و رابطه‌ی عاطفی-خردمندانه «خود» را با دیگران آشنا و ناآشنا، درونی می‌سازد و «من» فردی را به «مای» خانوادگی و به تدریج به «مای» قومی-ایلی و بالاخره به «مای» ملی-دینی و در نهایت به «مای» جهانی اعتلا می‌بخشد (شیخاوندی، ۱۳۸۰).

کتاب‌های درسی باید هم در زمینه‌ی دادن اطلاعات و ایجاد آگاهی‌های لازم و بالابردن قدرت تجزیه و تحلیل فراگیران بکوشد و هم از نظر عاطفی آنها را تحت تأثیر قرار داده و احساس مثبت نسبت به هویت ملی در سطوح بالای حیطه‌ی عاطفی در آنها ایجاد نماید (حداد عادل و شایگان، به نقل از طالبی ۱۳۷۸، ص ۵۶).

برخی از کتاب‌های درسی مانده فارسی، تاریخ، جغرافی و اجتماعی اهمیت بیشتری در شکل‌دهی برهویت ملی دانش‌آموزان دارند.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره‌ی متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟

سؤال‌های فرعی

- ۱- در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟
- ۲- در تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره‌ی متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟
- ۳- در پرسش‌های کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره‌ی متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی است که در گروه تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد. روش مورد استفاده در این پژوهش از نوع کیفی و به کمک تحلیل محتوای متن می‌باشد.

جامعه و نمونه آماری

جامعه و نمونه آماری ما در این پژوهش یکسان می‌باشد یعنی جامعه و نمونه شامل تمام کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه کلیه رشته‌ها می‌باشد منظور از علوم اجتماعی شامل کتاب‌های مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان، کتاب جامعه‌شناسی (۱) سال

دوم آموزش متوسطه نظری (رشته های ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی)، کتاب جامعه شناسی (۲) سال سوم آموزش متوسطه نظری (رشته های ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی) می باشد. و منظور از کتاب تاریخ دوره متوسطه، کتاب های تاریخ ایران و جهان (۱) سال دوم آموزش متوسطه نظری (رشته های ادبیات و علوم انسانی) و کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) سال سوم آموزش متوسطه نظری (رشته های ادبیات و علوم انسانی) و کتاب تاریخ معاصر ایران سال سوم آموزش متوسطه کلیه رشته ها (به استثنای رشته های ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی) می باشند. علت انتخاب دوره متوسطه، اهمیت این دوره در آموزش است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از آمار توصیفی که شامل جدول فراوانی، درصد و نمودار می باشد استفاده شده است.

ابزار تحقیق

در این پژوهش از پرسشنامه ی محقق ساخته ای که براساس شمارش حضور «نمادهای هویت ملی» را در محتوا، تصاویر و پرسش ها شناسایی می کرد، استفاده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یافته‌ها

جدول ۱. توزیع فراوانی و درصد نمادهای بعد فرهنگ- متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	شناسی (۱) جامعه	شناسی (۲) جامعه	تاریخ ایران (۱) جهان	تاریخ ایران (۲) جهان	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۱۲	۲	۶	۱۱	۱۹	۵۹	۱۰۹	٪۹۰/۰۸
تصاویر	۰	۷	۰	۰	۰	۱	۸	٪۶/۶۱
پرسش‌ها	۰	۰	۰	۱	۰	۳	۴	٪۳/۳۰
کل فراوانی	۱۲	۹	۶	۱۲	۱۹	۶۳	۱۲۱	۱۰۰
درصد	٪۹/۹۱	٪۷/۴۳	٪۴/۹۵	٪۹/۹۱	٪۱۵/۷۰	٪۵۲/۰۶	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۱ بیشترین درصد (٪۹۰/۰۸) مربوط به متن می‌شود و در بین کتاب‌ها، کتاب تاریخ معاصر ایران بیشتر از بقیه کتاب‌ها به نمادهای فرهنگ اشاره کرده است و کمترین درصد یعنی (٪۴/۹۵) مربوط به کتاب جامعه‌شناسی (۲) می‌باشد.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد نماد هنر- محتوا، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	شناسی (۱) جامعه	شناسی (۲) جامعه	تاریخ ایران (۱) جهان	تاریخ ایران (۲) جهان	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
محتوا	۵	۰	۳	۳۶	۰	۷	۵۱	٪۶۲/۹۶
تصاویر	۱	۲	۵	۱۱	۵	۵	۲۹	٪۳۵/۸۰
پرسش‌ها	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	٪۱/۲۳
کل فراوانی	۶	۲	۷	۴۸	۵	۱۰	۸۱	۱۰۰
درصد	٪۷/۴۰	٪۲/۴۶	٪۸/۶۴	٪۵۹/۲۵	٪۶/۱۷	٪۱۲/۵	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۲ بیشترین درصد (٪۶۲/۹۶) نماد هنر مربوط به متن بررسی و کمترین درصد (٪۱/۲۳) مربوط به پرسش‌های کتاب‌های مورد بررسی می‌شود. همچنین در مجموع در بین

کتاب‌ها بیشترین درصد (۵۹/۲۵٪) نماد هنر را کتاب تاریخ ایران و جهان (۱)، و کمترین درصد (۲/۴۶٪) نماد هنر را کتاب جامعه شناسی (۱) در بردارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی نماد مشاهیر ایرانی - متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب‌ها	اجتماعی مطالعات	جامعه شناسی (۱)	جامعه شناسی (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۰	۱۱	۴۰	۳۰۹	۶۴۷	۱۰۰۷	۸۴/۹۰٪
تصاویر	۱	۱۲	۲	۳	۵۹	۶۷	۱۴۴	۱۲/۱۴٪
پرسش‌ها	۰	۰	۴	۱	۱۰	۲۰	۳۵	۲/۹۵٪
کل فراوانی	۱	۱۲	۱۷	۴۴	۳۷۸	۷۳۴	۱۱۸۶	۱۰۰
درصد	۰/۰۸٪	۱/۰۱٪	۱/۴۳٪	۳/۷۰٪	۳۱/۸۷٪	۶۱/۸۸٪	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۳ متن کتاب‌های مورد بررسی بیشترین درصد (۸۴/۹۰٪)، و پرسش‌های کمترین درصد (۲/۹۵٪) را دارا هستند. همچنین از بین کتاب‌های مورد نظر کتاب تاریخ معاصر ایران بیشترین درصد (۶۱/۸۸٪)، و کتاب مطالعات اجتماعی کمترین درصد (۰/۰۸٪) توجه به نماد مشاهیر ایرانی دارند.

جدول ۴. توزیع فراوانی نماد دین - متن، پرسش‌ها

کتاب‌ها	اجتماعی مطالعات	جامعه شناسی (۱)	جامعه شناسی (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۱۷	۹	۱۷	۱۲۳	۷۴	۲۰۱	۴۴۱	۹۲/۶۴٪
پرسش‌ها	۰	۱	۰	۲۰	۶	۸	۳۵	۷/۳۵٪
کل فراوانی	۱۷	۱۰	۱۷	۱۴۳	۸۰	۲۰۹	۴۷۶	۱۰۰
درصد	۳/۵۷٪	۲/۱۰٪	۳/۵۷٪	۳۰/۰۴٪	۱۶/۸۰٪	۴۳/۹۰٪	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۴ بیشترین درصد (۹۲/۶۴٪) مربوط به متن می‌باشد و در بین کتاب‌ها بیشترین درصد (۴۳/۹۰٪) مربوط به کتاب جامعه شناسی (۱) می‌باشد.

جدول ۵. توزیع فراوانی و درصد نماد مکان‌های تاریخی - متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب و	اجتماعی مطالعات	جامعه‌شناسی (۱)	شناسی جامعه (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۰	۲	۲۲	۱	۱۱	۳۶	٪۴۹/۳۱
تصاویر	۱	۰	۵	۱۵	۶	۶	۳۳	٪۴۵/۲۰
پرسش‌ها	۰	۰	۰	۳	۰	۱	۰	٪۵/۴۷
کل فراوانی	۱	۰	۷	۴۰	۷	۱۸	۷۳	۱۰۰
درصد	٪۱/۳۶	۰	٪۹/۵۸	٪۵۴/۷۹	٪۹/۵۸	٪۲۴/۶۵	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۵ بیشترین درصد (٪۴۹/۳۱) مربوط به متن می‌باشد. در بین کتاب‌ها بیشترین درصد (٪۵۴/۷۹) مربوط به کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) می‌باشد و در کتاب جامعه‌شناسی (۲) به این نماد توجه نشده است.

جدول ۶. توزیع فراوانی و درصد نماد سیاست - متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب و	اجتماعی مطالعات	جامعه‌شناسی (۱)	شناسی جامعه (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۲	۴	۲	۲۰	۴۱	۴۸	۱۱۷	٪۸۷/۹۶
تصاویر	۱	۱	۱	۳	۳	۲	۷	٪۶/۱۹
پرسش‌ها				۴	۵	۵	۹	٪۶/۷۶
کل فراوانی	۲	۵	۳	۲۰	۴۸	۵۵	۱۳۳	۱۰۰
درصد	٪۱/۵۰	٪۳/۷۵	٪۲/۲۵	٪۱۵/۰۳	٪۳۶/۰۹	٪۴۱/۳۵	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۶ مشاهده می‌شود که بیشترین درصد (٪۸۷/۹۶) مربوط به متن می‌باشد و از کتاب‌های مورد نظر کتاب تاریخ معاصر ایران بیشترین درصد (٪۴۰/۳۵) را دارد و کتاب مطالعات اجتماعی با داشتن (٪۱/۵۰) کمترین درصد را داراست.

جدول ۷. توزیع فراوانی و درصد نماد جغرافیا و مکان های طبیعی ملی - متن، تصاویر و پرسش ها

کتاب و	اجتماعی مطالعات	شناسی جامعه (۱)	شناسی جامعه (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۰	۱	۲۳	۱۵	۵	۴۴	۳۲/۵۹٪
تصاویر	۰	۰	۴	۵۲	۲۳	۱۰	۸۹	۶۵/۹۲٪
پرسش ها	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۲	۱/۴۸٪
کل فراوانی	۰	۰	۵	۷۵	۳۹	۱۶	۱۳۵	۱۰۰
درصد	۰	۰	۳/۷۰٪	۵۵/۵۵٪	۲۸/۸۸٪	۱۱/۸۵٪	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۷ مشاهده می شود که بیشترین درصد (۵۵/۵۵٪) مربوط به کتاب تاریخ ایران و جهان (۱)، و کمترین درصد (۳/۷۰٪) مربوط به کتاب جامعه شناسی (۲) می باشد، و در کتاب های مطالعات اجتماعی و جامعه شناسی (۱) توجه به این نماد نشده است همچنین بیشترین درصد (۶۵/۹۲٪) مربوط به متن می باشد.

جدول ۸. توزیع فراوانی و درصد نماد اساطیر ایرانی - متن، تصاویر و پرسش ها

کتاب و	اجتماعی مطالعات	شناسی جامعه (۱)	شناسی جامعه (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۲	۲	۱	۰	۰	۵	۱۰۰٪
تصاویر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پرسش ها	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
کل فراوانی	۰	۲	۲	۱	۰	۰	۵	۱۰۰
درصد	۰	۴۰٪	۴۰٪	۲۰٪	۰	۰	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۸ تنها در متن به این نماد اشاره شده است و در بین کتاب ها، کتاب جامعه شناسی (۱) و جامعه شناسی (۲) به یک میزان (۴۰٪) به این نماد اشاره شده است و در

کتاب‌های مطالعات اجتماعی و تاریخ ایران و جهان (۲) و تاریخ معاصر ایران به این نماد توجه نشده است.

جدول ۹. توزیع فراوانی و درصد نماد ادبیات- متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	جامعه‌شناسی (۱)	جامعه‌شناسی (۲)	و جهان (۱) تاریخ ایران	و جهان (۲) تاریخ ایران	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۰	۶	۱	۲	۹	۱۸	٪۱۰۰
تصاویر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پرسش‌ها	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
کل فراوانی	۰	۰	۶	۱	۲	۹	۱۸	۱۰۰
درصد	۰	۰	٪۳۳/۳۳	٪۵/۵۵	٪۱۱/۱۱	٪۵۰	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۹ تنها در متن کتاب‌ها به این نماد اشاره شده است و در بین کتاب‌ها، کتاب تاریخ معاصر ایران با (۵۰٪) درصد بیشتر از بقیه کتاب‌ها به نماد ادبیات پرداخته است و در کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی (۱) به این نماد توجه نشده است.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی و درصد نماد قومیت- متن، پرسش‌ها

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	جامعه‌شناسی (۱)	جامعه‌شناسی (۲)	و جهان (۱) تاریخ ایران	و جهان (۲) تاریخ ایران	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۱	۴	۰	۳۱	۲	۱۴	۵۲	٪۸۵/۲۴
پرسش‌ها	۰	۰	۷	۲	۰	۰	۹	٪۱۴/۷۵
کل فراوانی	۱	۴	۷	۳۳	۲	۱۴	۶۱	۱۰۰
درصد	٪۱/۶۳	٪۶/۵۵	٪۱۱/۴۷	٪۵۴/۰۹	٪۳/۲۷	٪۲۲/۹۵	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۱۰ بیشترین درصد (۵۴/۰۹٪) مربوط به کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) می باشد و کمترین درصد (۱/۶۳٪) مربوط به کتاب مطالعات اجتماعی می باشد. همچنین متن بیشترین درصد (۸۵/۲۴٪) را دارد.

جدول ۱۱. توزیع فراوانی و درصد نماد تقویم رسمی ایرانی - متن، پرسش ها

کتاب ها	اجتماعی	مطالعات	جامعه شناسی (۱)	جامعه شناسی (۲)	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۰	۰	۱	۱۸	۲	۲۰۳	۲۰۴	۴۲۸	۹۵/۵۳٪
پرسش ها	۰	۰	۰	۷	۰	۶	۷	۲۰	۴/۴۶٪
کل فراوانی	۰	۰	۱	۲۵	۲	۲۰۹	۲۱۱	۴۴۸	۱۰۰
درصد	۰	۰	۰/۲۲٪	۵/۵۸٪	۰/۴۴٪	۴۶/۶۵٪	۴۷/۰۹٪	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۱۱ بیشترین درصد (۴۷/۰۹٪) مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران و کمترین درصد (۰/۲۲٪) مربوط به کتاب جامعه شناسی (۱) می باشد و در کتاب مطالعات اجتماعی به این نماد اشاره نشده است همچنین متن بیشترین درصد (۹۵/۵۳٪) را دارد.

نماد سرود ملی

در هیچ کدام از کتاب ها به این نماد توجه نشده است.

نماد پرچم ملی

این نماد تنها در تصاویر برخی از کتاب ها اشاره شده است و در متن و پرسش های هیچ کدام از کتاب های درسی اشاره نشده است.

جدول ۱۲. توزیع فراوانی و درصد نماد پرچم- تصاویر

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	جامعه‌شناسی (۱)	شناسی جامعه (۲)	جهان (۱) تاریخ ایران	جهان (۲) تاریخ ایران	تاریخ معاصر ایران	درصد
فراوانی	۰	۰	۲	۰	۲	۱	۵
درصد	۰	۰	٪۴۰	۰	٪۴۰	٪۲۰	۱۰۰

همان‌طور که در جدول ۱۲ مشاهده می‌شود در کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) سال دوم متوسطه (نظری) و جامعه‌شناسی (۲) به میزان (٪۴۰) اشاره شده است همچنین در تصاویر کتاب‌های مطالعات اجتماعی سال اول متوسطه و جامعه‌شناسی (۱) تاریخ ایران و جهان (۱) سال دوم متوسطه (نظری) به این نماد توجهی نشده است.

جدول ۱۳. توزیع فراوانی و درصد نماد زبان فارسی- متن، پرسش‌ها

کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی	جامعه‌شناسی (۱)	شناسی جامعه (۲)	جهان (۱) تاریخ ایران	جهان (۲) تاریخ ایران	تاریخ معاصر ایران	کل	درصد
متن	۰	۱	۰	۳	۰	۷	۱۱	٪۹۱/۶۶
پرسش‌ها	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	٪۸/۳۳
کل فراوانی	۰	۱	۰	۳	۰	۸	۱۲	۱۰۰
درصد	۰	٪۸/۳۳	۰	٪۲۵	۰	٪۶۶/۶۶	۱۰۰	

با توجه به جدول ۱۳ مشاهده می‌شود بیشترین درصد (٪۹۱/۶۶) مربوط به متن می‌باشد و در بین کتاب‌ها کتاب تاریخ معاصر ایران بیشترین درصد (٪۶۶/۶۶) را دارد.

سؤال‌های پژوهش

سؤال ۱: متن کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است.

جدول ۱۳. توزیع فراوانی و درصد کل نمادهای هویت ملی - متن

کتاب ها نمادها	اجتماعی مطالعات	شناسی (۱) جامعه	شناسی (۲) جامعه	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ ایران معاصر	فراوانی مجموع	درصد مجموع
مشاهیر ایرانی	۰	۰	۱۱	۴۰	۳۰۹	۶۴۷	۱۰۰۷	٪۴۳/۴۲
تقویم رسمی	۰	۱	۱۸	۲	۲۰۳	۲۰۴	۴۲۸	٪۱۸/۴۵
دین	۱۷	۹	۱۷	۱۲۳	۷۴	۲۰۱	۴۴۱	٪۱۹/۰۱
فرهنگ	۱۲	۲	۶	۱۱	۱۹	۵۹	۱۰۹	٪۴/۷۰
جغرافیا	۰	۰	۱	۲۳	۱۵	۵	۴۴	٪۱/۸۹
سیاست	۲	۴	۲	۲۰	۴۱	۴۸	۱۱۷	٪۵/۰۴
هنر ملی	۵	۰	۳	۳۶	۰	۷	۵۱	٪۲/۱۹
اماکن تاریخی ملی	۰	۰	۲	۲۲	۱	۱۱	۳۶	٪۱/۵۵
قومیت	۱	۴	۰	۳۱	۲	۱۴	۵۲	٪۲/۲۴
ادبیات	۰	۰	۶	۱	۲	۹	۱۸	٪۰/۷۷
اساطیر ملی	۰	۲	۲	۱	۰	۰	۵	٪۰/۲۱
زبان فارسی	۰	۱	۰	۳	۰	۷	۱۱	٪۰/۴۷
سرود ملی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پرچم ملی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع فراوانی	۳۷	۲۳	۶۸	۳۱۳	۶۶۶	۱۲۱۲	۲۳۱۹	۱۰۰
درصد	٪۱/۵۹	٪۰/۹۹	٪۲/۹۳	٪۱۳/۴۹	٪۲۸/۷۱	٪۵۲/۲۶	۱۰۰	*

باتوجه به جدول ۱۳ مشاهده می شود که بیشترین درصد (٪۵۲/۲۶) مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران و کمترین درصد (٪۰/۹۹) مربوط به کتاب جامعه شناسی (۱) می باشد و همچنین از بین نمادها بیشترین درصد (٪۴۳/۴۲) مربوط به نماد مشاهیر ایرانی و کمتری درصد (٪۰/۲۱) مربوط به نماد اساطیر ملی می باشد و به نمادهای سرود ملی و پرچم در متن هیچ کدام از کتاب های درسی اشاره نشده است.

سؤال ۲: در تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟

جدول ۱۴. توزیع فراوانی و درصد کل نمادهای هویت ملی - تصاویر

کتاب‌ها نمادها	اجتماعی مطالعات	شناسی (۱) جامعه	شناسی (۲) جامعه	تاریخ ایران (۱) جهان	تاریخ ایران (۲) جهان	تاریخ معاصر ایران	فراوانی مجموع	درصد مجموع
مشاهیر ایرانی	۱	۱۲	۲	۳	۵۹		۷۷	٪۳۱/۳۰
اماکن تاریخی ملی	۱	۰	۵	۱۵	۶	۶	۳۳	٪۱۳/۴۱
پرچم ملی	۰	۰	۲	۰	۲	۱	۵	٪۲/۰۳
فرهنگ	۰	۷	۰	۰	۰	۱	۸	٪۳/۲۵
جغرافیا	۰	۰	۴	۵۲	۲۳	۱۰	۸۹	٪۳۶/۱۷
سیاست	۰	۰	۰	۰	۲	۳	۵	٪۲/۰۳
هنر ملی	۱	۲	۵	۱۱	۵	۵	۲۹	٪۱۱/۷۸
کل	۳	۲۱	۱۸	۸۱	۹۷	۲۶	۲۴۶	۱۰۰
درصد	٪۱/۲۱	٪۸/۵۳	٪۷/۳۱	٪۳۲/۹۲	٪۳۹/۴۳	٪۱۰/۵۶	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۱۴ مشاهده می‌شود که بیشترین درصد (٪۳۹/۴۳) مربوط به کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) و کمترین درصد (٪۱/۲۱) مربوط به کتاب مطالعات اجتماعی می‌باشد همچنین از بین نمادها بیشترین درصد (٪۳۶/۱۷) مربوط به نماد جغرافیا و کمترین درصد (٪۲/۰۳) مربوط به نماد پرچم ملی و سیاست می‌باشد.

سؤال ۳: در پرسش‌های کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی به چه میزان به نمادهای هویت ملی پرداخته شده است؟

جدول ۱۵. توزیع فراوانی و درصد کل نمادهای هویت ملی - پرسش‌ها

کتاب‌ها نمادها	مطالعات اجتماعی	شناسی (۱) جامعه	شناسی (۲) جامعه	تاریخ ایران و جهان (۱)	تاریخ ایران و جهان (۲)	تاریخ ایران معاصر	فراوانی مجموع	درصد مجموع
مشاهیر ایرانی	۰	۰	۴	۱	۱۰	۱۸	۳۳	٪۲۸/۴۴
سیاست	۰	۱	۱		۳	۲	۷	٪۶/۰۳
دین	۰	۱		۲۰	۶	۸	۳۵	٪۳۰/۱۷
هنر ملی	۰	۰	۰	۱			۱	٪۰/۸۶
تقویم رسمی	۰	۰	۷		۶	۷	۲۰	٪۱۷/۲۴
فرهنگ	۰	۰	۰	۱		۳	۴	٪۳/۴۴
اماکن تاریخی ملی	۰	۰	۰	۳		۱	۴	٪۳/۴۴
جغرافیا	۰	۰	۰		۱	۱	۲	٪۱/۷۲
قومیت	۰	۰	۷	۲			۹	٪۷/۷۵
ادبیات	۰	۰	۰				۰	۰
اساطیر ملی	۰	۰	۰				۰	۰
زبان فارسی	۰	۰	۰				۰	۰
سرود ملی	۰	۰	۰				۰	۰
پرچم ملی	۰	۰	۰				۰	۰
زبان فارسی	۰	۰	۰			۱	۱	٪۰/۸۶
مجموع فراوانی	۰	۲	۱۹	۲۸	۲۶	۴۱	۱۱۶	۱۰۰
درصد	۰	٪۱/۷۲	٪۱۶/۳۷	٪۲۴/۱۳	٪۲۲/۴۱	٪۳۵/۳۴	۱۰۰	*

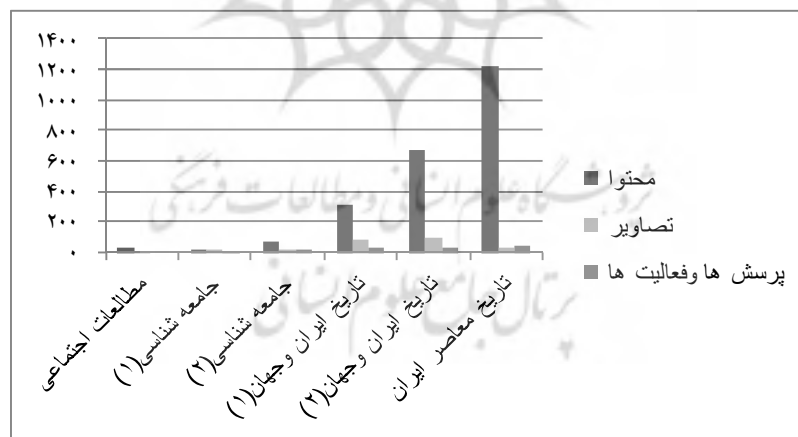
با توجه به جدول ۱۵ مشاهده می‌شود که بیشترین درصد (٪۳۵/۳۴) مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران و کمترین درصد (٪۱/۷۲) مربوط به کتاب جامعه شناسی (۱) می‌باشد و در پرسش‌های کتاب مطالعات اجتماعی هیچ توجهی به نمادهای ملی نشده است و از بین نمادها بیشترین درصد (٪۳۰/۱۷) مربوط به نماد دین و کمترین درصد (٪۰/۸۶) مربوط به نمادهای هنر

وزبان فارسی می‌باشد. در پرسش‌های هیچ کدام از کتاب‌ها به نمادهای ادبیات و اساطیر ملی و سرود ملی و پرچم ملی توجه نشده است.

جدول ۱۶. توزیع فراوانی و درصد جدول نهایی کل نمادهای هویت ملی-متن، تصاویر و پرسش‌ها

کتاب و	اجتماعی مطالعات	جامعه‌شناسی (۱)	شناسی جامعه (۲)	جهان (۱) تاریخ ایران	جهان (۲) تاریخ ایران	تاریخ معاصر ایران	کل فراوانی	درصد
متن	۳۷	۲۳	۶۸	۳۱۳	۶۶۶	۱۲۱۲	۲۳۱۹	٪۸۶/۴۹
تصاویر	۳	۲۱	۱۸	۸۱	۹۷	۲۶	۲۴۶	٪۹/۱۷
پرسش‌ها		۲	۱۹	۲۸	۲۶	۴۱	۱۱۶	٪۴/۸۷
کل فراوانی	۴۰	۴۶	۱۰۵	۴۲۲	۷۸۹	۱۲۷۹	۲۶۸۱	۱۰۰
درصد	٪۱/۴۹	٪۱/۷۱	٪۳/۹۱	٪۱۵/۷۴	٪۲۹/۴۲	٪۴۷/۷۰	۱۰۰	*

با توجه به جدول ۱۶ بیشترین درصد (٪۴۷/۷۰) مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران می‌باشد سپس به ترتیب بیشترین درصدها مربوط به کتاب‌های تاریخ ایران و جهان (۲)، تاریخ ایران و جهان (۱)، جامعه‌شناسی (۲)، جامعه‌شناسی (۱) و مطالعات اجتماعی می‌باشد.

نمودار ۱. کل نمادهای هویت ملی-متن، تصاویر و پرسش‌ها

با توجه به نمودار بالا مشاهده می شود که کتاب تاریخ معاصر ایران بیشترین فراوانی نمادهای هویت ملی را دارد و سپس به ترتیب کتاب های تاریخ ایران و جهان (۲)، کتاب تاریخ ایران و جهان (۱)، جامعه شناسی (۲)، جامعه شناسی (۱) و در آخر از همه کتاب مطالعات اجتماعی به نمادهای هویت ملی توجه کرده اند.

بحث و نتیجه گیری

در بررسی متن تمام کتاب ها با توجه به جدول ۱۳ مشاهده می شود که بیشترین درصد (۵۲/۲۶٪) نمادهای هویت ملی مربوط به متن کتاب تاریخ معاصر ایران و کمترین درصد (۰/۹۹٪) نمادهای هویت ملی مربوط به متن کتاب جامعه شناسی (۱) می باشد و همچنین در متن کتاب ها از بین نمادها بیشترین درصد (۴۳/۴۲٪) مربوط به نماد مشاهیر ایرانی و کمترین درصد (۰/۲۱٪) مربوط به نماد اساطیر ملی می باشد و به نمادهای سرود ملی و پرچم در متن هیچ کدام از کتاب های درسی اشاره نشده است.

در بررسی متن کتاب مطالعات اجتماعی مشاهده می شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد دین و کمترین فراوانی مربوط به نماد قومیت می باشد و به نمادهای مشاهیر ملی، تقویم رسمی ملی، جغرافیا و مکان های طبیعی ملی، اماکن تاریخی ملی، ادبیات، اساطیر ملی، زبان فارسی، سرود ملی و پرچم ملی در متن این کتاب اشاره نشده است.

در بررسی متن کتاب جامعه شناسی (۱) مشاهده می شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد دین و کمترین فراوانی مربوط به نمادهای تقویم رسمی ملی و زبان فارسی می باشد و به نمادهای مشاهیر ملی، جغرافیا، هنر ملی، اماکن تاریخی ملی، ادبیات، سرود و پرچم ملی هیچ اشاره نشده است.

در بررسی متن کتاب جامعه شناسی (۲) مشاهده می شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد تقویم رسمی ملی و کمترین فراوانی مربوط به نماد جغرافیا می باشد و به نمادهای قومیت و زبان فارسی و سرود ملی و پرچم ملی اشاره نشده است.

در بررسی متن کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) مشاهده می‌شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد دین و کمترین فراوانی مربوط به نمادهای اساطیر ملی و ادبیات می‌باشد و به نمادهای سرود ملی، پرچم ملی در متن این کتاب توجه نشده است.

در بررسی متن کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) مشاهده می‌شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد مشاهیر ملی می‌باشد و کمترین فراوانی مربوط به نماد اماکن تاریخی ملی می‌باشد و به نمادهای هنر ملی، اساطیر ملی، زبان فارسی، سرود ملی و پرچم ملی توجه نشده است.

در بررسی متن کتاب تاریخ معاصر ایران مشاهده می‌شود که بیشترین فراوانی مربوط به نماد مشاهیر ملی می‌باشد و کمترین فراوانی مربوط به نمادهای هنر ملی و زبان فارسی می‌باشد و به نمادهای اساطیر ملی، سرود و پرچم ملی اشاره نشده است.

در بررسی تصاویر مربوط به نمادهای هویت ملی مشاهده می‌شود که با توجه به جدول ۱۴ بیشترین درصد (۳۹/۴۳٪) مربوط به تصاویر کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) و کمترین درصد (۱/۲۱٪) مربوط به تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی می‌باشد و همچنین از بین نمادها بیشترین درصد (۳۶/۱۷٪) مربوط به تصاویر نماد جغرافیا و کمترین درصد (۲/۰۳٪) مربوط به تصاویر پرچم ملی و سیاست می‌باشد.

در بررسی تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی مشاهده می‌شود که در تصاویر این کتاب تنها، تصاویر نمادهای مشاهیر ملی، هنر ملی، و اماکن تاریخی ملی وجود دارد که فراوانی آنها هم بسیار کم هست و تصاویر بقیه نمادها وجود ندارد.

در بررسی تصاویر کتاب جامعه‌شناسی (۱) مشاهده می‌شود که تنها تصاویر نمادهای مشاهیر ملی، فرهنگ و هنر ملی وجود دارد که بیشترین فراوانی مربوط به نماد مشاهیر ملی و کمترین فراوانی مربوط به نماد هنر ملی می‌باشد.

در بررسی تصاویر کتاب جامعه‌شناسی (۲) مشاهده می‌شود تنها تصاویر نمادهای مشاهیر ملی، پرچم ملی و جغرافیا و مکان‌های تاریخی ملی و هنر ملی وجود دارند که بیشترین فراوانی مربوط به تصاویر هنر ملی و اماکن تاریخی ملی و کمترین فراوانی مربوط به مشاهیر و پرچم ملی می‌باشد.

در بررسی پرسش‌های کتاب تاریخ معاصر ایران مشاهده می‌شود که تنها به نمادهای مشاهیر و دین، تقویم رسمی ملی، فرهنگ، جغرافیا، سیاست، اماکن تاریخی ملی اشاره شده است که بیشترین فراوانی مربوط به نماد مشاهیر ملی و کمترین فراوانی مربوط به نماد جغرافیا و اماکن تاریخی ملی می‌باشد.

در بررسی کلی، مشاهده می‌شود که از بین تمام کتاب‌ها، کتاب مطالعات اجتماعی کمترین درصد (۱/۴۹٪) نمادهای هویت ملی را در بین سایر کتاب‌های مورد بررسی دارا می‌باشد و کتاب تاریخ معاصر ایران بیشترین درصد (۴۰/۷۰٪) نمادهای هویت ملی را دارا می‌باشد. در بررسی محتوا، تصاویر و پرسش‌های کتاب‌های درسی مشاهده می‌شود که بیشترین درصد مربوط به محتوای کتاب‌ها و کمترین درصد مربوط به پرسش‌های کتاب‌های مورد بررسی می‌باشد.

همچنین با توجه به نتایج حاصل شده از این پژوهش در می‌یابیم تنها تعداد کمی از نمادها در حد نسبتاً مناسبی توجه شده است که تناسب آن هم بین کتاب‌ها رعایت نشده است مثل مشاهیر ملی، دین و تقویم رسمی ملی و برخی از نمادهای هویت ملی یا کم توجه شده است مثل پرچم، اساطیر ملی و یا اصلاً توجه نشده است مثل سرود ملی. همچنین تناسب پرداختن به نمادهای هویت ملی در محتوا، تصاویر و پرسش‌های کتاب‌ها رعایت نشده است و پرسش‌های کتاب‌ها کمترین میزان نمادهای ملی را در بردارند. این در حالی است که با قراردادن نمادهای مربوط به هویت ملی در پرسش‌ها و همچنین تصاویر کتاب‌های درسی می‌توان ذهن فعال دانش‌آموزان را متوجه و درگیر مسئله‌ی به این مهمی کرد.

همچنین نتایج این پژوهش، با یافته‌های پژوهش صادق زاده که در تحقیق خود به این نتیجه رسیده است که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی به نمادهای هویت ملی یا بسیار کم توجه شده یا اصلاً توجه نشده است، مطابقت می‌کند (صادق زاده، ۱۳۸۶).

هم چنان که در پژوهش لطف آبادی آمده است که آموزش تاریخ و جغرافیا و ادبیات فارسی در مدارس به گونه‌ای نیست که باعث تقویت هویت ملی و روح ایران دوستی در دانش‌آموزان

شود و ۶۴ درصد دانش آموزان با این مسأله موافق هستند که با نتایج پژوهش فعلی مطابقت می کند (لطف آبادی، ۱۳۸۱، ۸۲).

صالحی عمران و شکیبایی (۱۳۸۶)، در پژوهش خود به بررسی میزان توجه به مؤلفه های هویت ملی در کتاب های درسی دوره آموزش ابتدایی پرداخته اند. براساس یافته های این تحقیق توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه های هویت ملی احساس نمی شود و در این میان دروس، صفحات و تصاویر کتاب های درسی این دوره در زمینه شکل دهی هویت ملی درنسل جدید، بسیار کم رنگ ایفای نقش نموده اند. که با نتایج پژوهش حاضر همسو می باشد.

تامرا، جی. جکسون^۱ (۲۰۰۶)، در پژوهشی به بررسی تأثیر برنامه درسی تاریخ بر هویت ملی دانش آموزان آمریکایی مهاجر می پردازد. او معتقد است که یادگیری های دوران کودکی بر هویت یابی دوران بلوغ بیشترین تأثیر را دارد. او در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که معلمان و دانش آموزان تمایل دارند روش اجرای همزمان وقایع تاریخی را از طریق مصاحبه های گروه بندی دانش آموزان و بحث پیرامون این وقایع را که او پیشنهاد می کند در کلاس درس انجام دهند. به نظر جکسون برنامه درسی تاریخ و این شیوه تدریس می تواند فرصتی باشد برای این که بچه ها هویت ملی خود را درک کرده و خودشان در فرایند هویت سازی شرکت کنند و تعلق به هویت ملی را در خود تجربه و احساس کنند.

هیو جیونگ کیم^۲ (۲۰۰۴)، در مقاله خود در مورد هویت ملی به برنامه درسی کره که در مدت نیم قرن تکمیل شده است، پرداخته است. به گفته او مفهوم هویت ملی در برنامه درسی کره از سال ۱۹۵۵ که برای اولین بار ارائه شد، تاکنون ۷ بار مورد تجدید نظر و اصلاح قرار گرفته است. در واقع پژوهشگر نشان می دهد که مفهوم هویت ملی سیال و همواره در حال تغییر می باشد.

1. Jackson, Tamara .j
2. Kim , Hyo- Jeong

محدودیت های پژوهش

ناهمسویی در تعاریف نظری جامع برای هر یک از نمادهای ملی.

پیشنهاد های کاربردی

- ۱- کتاب های درسی با توجه به نتایج پژوهش های انجام شده مورد اصلاح قرار گیرند.
- ۲- در برنامه های آموزشی و درسی، شکل گیری هویت ملی و ایجاد خود باوری ملی در دانش آموزان در اولویت قرار گیرد و در هر دوره ی تحصیلی برای دستیابی به آن راه کارهای عملی در نظر گرفته شود.
- ۳- پرچم و سرود ملی بار عاطفی و غرور انگیزی بسیاری برای مردم کشورها دارند، چنین آیین بی نهایت نمادین باید برای کودکان و نوجوانان در مراسم صبحگاهی مدارس اجرا و تفهیم شود تا کودکان و نوجوانان با احساسی از غرور و سربلندی و افتخار به میهن بر سر کلاس های درس حاضر شوند.
- ۴- پیشنهاد می شود با الهام از نظریه تاماراجی. جکسون در تدریس تاریخ با اجرای همزمان وقایع از طریق گروه بندی دانش آموزان به بحث پیرامون وقایع تاریخی پرداخته شود و این فرصت برای دانش آموزان فراهم شود تا خود را به جای شخصیت های تاریخی تصور کرده و تعلق به هویت ملی را خود تجربه و احساس کنند.
- ۶- روش های تقویت حس تعلق به هویت ملی در مؤلفه های مختلف تعلیم و تربیت (کتاب های درسی، نقش معلم، برنامه ریزی درسی و...) به صورت هماهنگ، با هدف آگاهی یابی بر هویت ملی و ایجاد احساس تعلق بدان مد نظر قرار گیرند.
- ۷- استفاده از غزلیات پرشور در کتاب های درسی برای علاقه مند ساختن دانش آموزان به سرزمین آبا و اجدادی.
- ۸- توجه به نمادهای قومی در کتاب های درسی و ارزش قائل شدن به تفاوت های فرهنگی تمام مردمی که نام ایرانی دارند و در پیدایش ایران امروز مؤثرند.

- ۹- محدود نکردن زمینه‌های آموزشی و پرورشی شکل‌گیری هویت ملی افراد به مدرسه و مداومت آن به صورت آموزش مداوم، در طول زندگی و در سال‌های پس از مدرسه.
- ۱۰- استفاده از تصاویر مناسب در کتاب‌های درسی برای ایجاد هویت ملی در دانش‌آموزان.
- ۱۱- توجه به نمادهای هویت ملی در پرسش‌های کتاب‌های درسی.
- ۱۲- از آن‌جایی که کتاب مطالعات اجتماعی کمترین میزان نمادهای هویت ملی را در بردارد بازبینی مجدد و اصلاح شود.

پیشنهاد‌های پژوهشی

- در این زمینه پژوهش‌هایی برای آینده به قرار ذیل پیشنهاد می‌شود:
- ۱- بررسی نمادهای هویت ملی در سایر مقاطع تحصیلی و همچنین سایر کتاب‌های دوره متوسطه.
 - ۳- میزان تأثیر سایر جنبه‌ها و عوامل دیگر نظام آموزش و پرورش مثل معلم، فضای آموزشی مدارس، مدیران و مانند آن در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان بررسی شود.
 - ۴- نقش خانواده در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان بررسی شود.

منابع فارسی

- احمدی، حمید. (۱۳۸۳). *هویت ملی ایرانی، ویژگی‌ها و عوامل پویایی آن*، مجموعه گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران به کوشش داور میر محمدی. تهران: موسسه مطالعات ملی.
- افروغ، عماد. (۱۳۷۹). *میزگرد تبادل فرهنگ‌ها*. فصلنامه مطالعات ملی. سال دوم. شماره ششم.
- السون، دیوید. (۱۳۷۷). *رسانه‌ها و نمادها*. ترجمه‌ی محبوبه مهاجر. تهران: انتشارات سروش.
- بروجردی، مهر زاد. (۱۳۷۹). *فرهنگ و هویت ایرانی در فراسوی مرزها*. فصلنامه مطالعات ملی. شماره پنجم.

- حیدری، محمد. (۱۳۸۳). *هویت در ایران با تأکید بر هویت‌های ملی و دینی*. آموزش و پرورش و گفتمان‌های نوین. پژوهشکده تعلیم و تربیت. شماره ۳۱.
- داوری اردکانی، نگار. (۱۳۸۶). *نمادهای هویت ایرانی و زبان فارسی*. فصلنامه مطالعات ملی، سال هشتم، شماره ۲.
- ربانی، جعفر. (۱۳۷۹). *سنجش میزان اعتقاد به هویت ملی در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان‌های استان تهران*. پایان نامه کارشناسی ارشد.
- شعبانی، رضا. (۱۳۸۵). *ایرانیان و هویت ملی*. تهران: پژوهشگاه و اندیشه اسلامی.
- شیخاوندی، داور. (۱۳۸۰). *ناسیونالیسم و هویت ایرانی*. تهران: مرکز باز شناسی اسلام و ایران، شماره ۴۴.
- صادق زاده، رقیه. (۱۳۸۶). *بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهرا.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیباییان. (۱۳۸۶). *بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران.
- طالبی، ابوتراب. (۱۳۷۳). *بررسی تعلقات ارزشی دانش‌آموزان سال سوم و چهارم تهران*. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس.
- طالبی، سکینه. (۱۳۷۸). *تحول هویت ملی دانش‌آموزان دختر دوره‌های تحصیلی ابتدایی، راهنمایی، متوسطه*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
- قاسمی، یارمحمد. (۱۳۸۳). *بررسی میزان تعلق خاطر دانش‌آموزان دوره متوسطه به هویت ملی*. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت.
- فروم، اریک. (۱۳۷۴). *زبان از یاد رفته*. ترجمه ابراهیم امانت. تهران انتشارات فیروزه.
- کارکنان نصر آبادی، محمد. (۱۳۸۴). *جنگ و هویت ملی*. فصلنامه هویت ملی. سال ششم. شماره دوم.
- گیدنز آتونی. (۱۳۸۲). *تجدد و تشخیص جامعه، هویت شخصی در عصر جدید*. ترجمه‌ی ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.

لطف آبادی، حسین (۸۲-۱۳۸۱). پژوهش در وضعیت و نگرش مسائل جوانان ایرانی. تهران: فصلنامه مطالعات جوانان شماره ۲۱.

ملاصادقی، منیره (۱۳۷۸). نقش فعالیت های فرهنگی مدارس در شکل دهی هویت ایرانی دانش آموزان. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

منادی، مرتضی. (۱۳۸۳). جهانی شدن، دستگاه های فرهنگی و جوانان ایرانی. آموزش و پرورش و گفتمان های نوین. پژوهشکده تعلیم و تربیت. شماره ۳۱.

میر محمدی، داود. (۱۳۸۳). گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران. تهران: موسسه مطالعات ملی.

یوسفی، علی. (۱۳۷۹). فرهنگ و هویت ایرانی، فرصت ها و چالش ها. فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم.

منابع انگلیسی

Jackson, Tamara, j(2006). were the colonials Americans? History curriculum and national identity construction for immigrant children in southeast losajeles. [http. www. Polisci. ufl.edu](http://www.Polisci.ufl.edu).

Kim, Hyo.jeong(2004). national identity in korea curriculum. [http /www. Guaser. ualberta. ca/css](http://www.Guaser.ualberta.ca/css).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی